

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/66321> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Daalder, E.S.

Title: De rechtspraakverzamelingen van Julius Paulus : recht en rechtvaardigheid in de rechterlijke uitspraken van keizer Septimius Severus

Issue Date: 2018-10-23

De rechtspraakverzamelingen van Julius Paulus

*Recht en rechtvaardigheid in de rechterlijke uitspraken
van keizer Septimius Severus*

Promotoren: prof. mr. W.J. Zwalve
prof. mr. E. Koops

Promotiecommissie: prof. mr. M.J.A.M. Ahsmann
prof. mr. F. Brandsma (Rijksuniversiteit Groningen)
prof. dr. O.J. Hekster (Radboud Universiteit Nijmegen)
prof. dr. L. de Ligt

Opmaak: AlphaZet prepress, Bodegraven

© 2018 E.S. Daalder | Boom juridisch

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Voor zover het maken van reprografische veeelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978-94-6290-556-6

ISBN 978-94-6274-946-7 (e-book)

www.boomjuridisch.nl

De rechtspraakverzamelingen van Julius Paulus

*Recht en rechtvaardigheid in de rechterlijke
uitspraken van keizer Septimius Severus*

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van
de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof. mr. C.J.J.M. Stolker,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op dinsdag 23 oktober 2018
klokke 16.15 uur

door

Elsemieke Stephanie Daalder

geboren te Leiden

in 1987

τίμι μὲν γὰρ δεῖ πλείονος φρονήσεως ἢ τῶ βουλευομένων περὶ τῶν μεγίστων; τίμι δὲ ἀκριβεστέρας δικαιοσύνης ἢ τῶ μείζονι τῶν νόμων; τίμι δὲ σωφροσύνης ἐγκρατεστέρας ἢ ὅτῳ πάντα ἔξεστι; τίμι δὲ ἀνδρείας ἰσχυροτέρας ἢ ὑφ' οὗ πάντα σῶζεται;

‘Want wie moet over meer wijsheid beschikken dan degene die beslissingen neemt in de meest zwaarwegende zaken? Wie over een scherper gevoel van rechtvaardigheid dan degene die boven de wet staat? Wie over een sterkere zelfbeheersing dan degene aan wie alles is toegestaan? Wie over een standvastiger dapperheid dan degene door wie alles wordt beschermd?’

– Dio Chrysostomus, *Or.* 3,10

Inhoudsopgave

LIJST MET GEBRUIKTE AFKORTINGEN	IX
INLEIDING	1
1 Onderwerp van het onderzoek	1
2 Eerdere studies naar de <i>Decreta</i> en de <i>Imperiales Sententiae</i>	2
3 Plan van behandeling	3
4 Bronnen	5
ALGEMEEN DEEL	9
1 SEPTIMIUS SEVERUS: EEN HISTORISCHE ACHTERGROND BIJ DE RECHTSPRAAKVERZAMELINGEN VAN PAULUS	11
1.1 Inleiding	11
1.2 Septimius Severus de jonge jurist: origine, opleiding en <i>cursus honorum</i>	14
1.2.1 Achtergrond en juridische opleiding	14
1.2.2 Senatoriale carrière	19
1.3 Septimius Severus de generaal: greep naar het keizerschap	22
1.3.1 De aanloop	22
1.3.2 Severus neemt Rome in	23
1.3.3 Consolidatie van de macht: de burgeroorlogen tegen Niger en Albinus	25
1.3.3.1 De oorlog tegen Pescennius Niger	25
1.3.3.2 De oorlog tegen Clodius Albinus	27
1.4 Keizer Septimius Severus: publiek zelfbeeld en bestuur	29
1.4.1 Inleiding	29
1.4.2 Septimius Severus als de opvolger en erfgenaam van Marcus Aurelius en de Antonijnse dynastie	31
1.4.2.1 Een nieuwe familie	31
1.4.2.2 De adoptie in Rome	33
1.4.2.3 Het resultaat	35
1.4.3 Septimius Severus en het bestuur van het Romeinse rijk	36
1.4.3.1 Severus als een Antonijnse keizer en goede <i>princeps</i>	36
1.4.3.2 Severus en de senaat	39
1.4.3.3 Severus als bestuurder	43
1.4.4 Conclusie	47

2	DE KEIZER EN HET RECHT	49
2.1	De positie van de keizer	49
2.1.1	De constitutionele positie en machtsbasis van de keizer	49
2.1.1.1	Formele machtsbasis van de keizer	49
2.1.1.2	Toekenning van bevoegdheden aan de keizer	50
2.1.2	De keizer en de ontwikkeling van het recht	52
2.1.2.1	<i>Quod principi placuit, legis habet vigorem</i>	52
2.1.2.2	Keizerlijke wetgeving: de keizer als <i>iuris peritus</i>	55
2.1.2.3	<i>Princeps legibus solutus est</i>	61
2.2	De keizer als sluitsteen van het Romeinse rechtssysteem: <i>princeps iudex</i>	63
2.2.1	Inleiding: rechtspraak door de keizer	63
2.2.2	Materie	66
2.2.3	Eerste aanleg en appel	68
2.2.4	De procedure bij het gerechtshof van de keizer	72
2.2.4.1	Het aanbrengen van een geschil bij de keizer	72
2.2.4.2	Locatie	76
2.2.4.3	De keizerlijke hoorzitting	79
2.2.4.4	Uitspraak	81
2.2.5	De rechtskracht van <i>decreta</i>	82
2.3	De juristen en de keizer: bureaucratie en <i>consilium</i>	85
2.3.1	De juristen in het Principaat	85
2.3.2	Juristen in het keizerlijke <i>consilium</i>	88
3	JULIUS PAULUS EN ZIJN TWEE KEIZERLIJKE RECHTSPRAAK- VERZAMELINGEN	97
3.1	De jurist Julius Paulus: een korte biografie	97
3.2	De twee rechtspraakverzamelingen: inhoudelijke beschrijving	104
3.2.1	Vorm en algemene inhoud van de 38 teksten	104
3.2.2	Grondmateriaal voor de beschrijvingen	110
3.2.3	Datering	112
3.2.3.1	De <i>Decreta</i>	112
3.2.3.2	De <i>Imperiales Sententiae</i>	117
3.3	De twee rechtspraakverzamelingen: tekstuele transmissie	118
3.3.1	Debat in de literatuur	118
3.3.1.1	De visie van Cujas	118
3.3.1.2	De theorie van Bluhme	118
3.3.1.3	De alternatieve theorie van Schulz	127
3.3.1.4	De opvatting van Wieacker	128
3.3.2	Tekstuele transmissie opnieuw overwogen	129
3.3.2.1	De <i>Imperiales Sententiae</i>	129
3.3.2.2	De <i>Decreta</i>	132
3.3.2.3	Conclusie	137

4	DE PUBLICATIE VAN DE UITSPRAKEN VAN SEPTIMIUS SEVERUS	141
4.1	Publicatie van rechtspraak en keizerlijke regelgeving	141
4.1.1	Publicatie van rechtspraak in het Romeinse recht	141
4.1.2	Publicatie van keizerlijke regelgeving	143
4.1.2.1	Bekendmaking van keizerlijke regelgeving in het algemeen	143
4.1.2.2	Verspreiding van rescripten en decreten	146
4.1.2.3	Verzamelingen van keizerlijke regelgeving door juristen?	148
4.1.2.4	Overige verzamelingen van keizerlijke regelgeving	149
4.2	De publicatie van Paulus' rechtspraakverzameling: kenbron van keizerlijke rechtspraak?	152
4.2.1	Algemene opvatting in de literatuur	152
4.2.2	Problematische aspecten van de heersende opvatting	152
4.2.2.1	Soorten beslissingen	152
4.2.2.2	Geen andere soorten keizerlijke wetgeving	157
4.2.2.3	Toevoeging van beschrijving van hoorzitting en debat <i>in consilio</i>	158
4.2.3	Conclusie	159
4.3	De <i>Decreta</i> en <i>Imperiales Sententiae</i> als het werk van een hofjurist	159
4.3.1	Inleiding	159
4.3.2	<i>Princeps iudex</i> : goede rechter, goede keizer	162
4.3.3	Septimius Severus als rechter in de <i>Decreta</i> en de <i>Imperiales Sententiae</i>	164
4.3.3.1	Materie	164
4.3.3.2	Excurs: de keizer en het fiscale recht	167
4.3.3.3	Procespartijen	171
4.3.3.4	Hoorzittingen en beraadslagingen in het <i>consilium</i>	174
4.3.3.5	Beslissingen	177
4.3.4	Conclusie: Septimius Severus als goede keizer-rechter	180
	CONCLUSIE	183
	BIJZONDER DEEL	189
1	D. 4,4,38 <i>pr.</i> en 1: het verzoek om <i>restitutio in integrum</i> van Rutiliana	191
2	D. 10,2,41 en D. 37,14,24: de verdeling van <i>liberti</i> en <i>alimenta</i>	217
3	D. 14,5,8: de ondernemende slaaf van Titianus Primus	241
4	D. 16,2,24: verrekening met de <i>fiscus</i>	259
5	D. 20,5,13: bezitsverschaffing bij executoriale verkoop	267
6	D. 22,1,16 <i>pr.</i> en 1: bijzondere vormen van rente	283
7	D. 26,5,28: de voogdij van Romanus Appulus	293
8	D. 26,7,53: de voogdij van Aemilius Dexter	313

9	D. 28,5,93(92): de zaak van Pactumeia Magna	327
10	D. 29,2,97: de testamenten van Clodius Clodianus	339
11	D. 32,27 <i>pr.</i> : legaten voor vader en dochter	351
12	D. 32,27,1: het codicil van Pompeius Hermippus	361
13	D. 32,27,2: het onduidelijke legaat van Julianus Severus	373
14	D. 32,97: de vrijgelaten Antiochos en de voorraden van zijn meester	383
15	D. 35,1,113: een <i>fideicommissum hereditatis</i> en het beheer van het eigen vermogen	393
16	D. 36,1,76(74) <i>pr.</i> : het verbod om een testament te maken	399
17	D. 36,1,76(74),1: het <i>fideicommissum hereditatis</i> ten behoeve van een 20-jarige	411
18	D. 36,1,83(81): de driedubbele substitutieregeling van Julius Foebus	423
19	D. 40,1,10: de vrijlating van de slavin Euemeria	433
20	D. 40,5,38: vaders favoriete <i>alumna</i>	443
21	D. 44,7,33: de constituties over de vererfbaarheid van <i>poenae</i>	451
22	D. 46,1,68 <i>pr.</i> : de aansprakelijkheid van borgen voor magistraten	463
23	D. 46,1,68,1: de zaak van Petronius Thallus en zijn medeborgen	469
24	D. 46,1,68,2: de gevolgen van een <i>transactio</i> voor de borg	481
25	D. 47,2,88(87): de diefstal van een pandobject	485
26	D. 48,18,20: de getuigenverklaringen in de procedure tegen Surus	495
27	D. 48,19,40: de verbanning van Metrodorus en Philoctetes	509
28	D. 49,14,47 <i>pr.</i> : de fiscale schuld van Moschis	519
29	D. 49,14,47,1: de onderhuurconstructie van Aemilius Ptolemaeus	533
30	D. 49,14,48 <i>pr.</i> : het geheime fidei-commis van Statius Florus	539
31	D. 49,14,48,1: het <i>fideicommissum hereditatis</i> van Cornelius Felix	555
32	D. 49,14,50: de verkoop van fiscale landerijen door Valerius Patruinus	567
33	D. 50,2,9 <i>pr.</i> en 1: de benoeming van <i>decuriones</i>	585
34	D. 50,16,240: de teruggave van de <i>dos</i> bij beëindiging van het huwelijk	595
	SAMENVATTING	607
	SUMMARY	619
	LITERATUURLIJST	631
	BRONNENREGISTER	663
	CURRICULUM VITAE	675

Lijst met gebruikte afkortingen

TIJDSCHRIFTEN EN REEKSEN

(voor zover mogelijk is gebruik gemaakt van de afkortingen van *L'Année Philologique*)

AA	Ars Aequi
AE	L'Année Épigraphique
AIIS	Annali dell'Istituto Italiano per gli Studi Storici
AJPh	American Journal of Philology
ANRW	Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt
ASGP	Annali del Seminario Giuridico della Università di Palermo
BCAR	Bullettino della Commissione Archeologica Comunale di Roma
BIDR	Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano
BJ	Bonner Jahrbücher
BW	Burgerlijk Wetboek
C&M	Classica et Mediaevalia: Revue Danoise de Philologie et d'Histoire
CAH	The Cambridge Ancient History
CE	Chronique d'Égypte
CPh	Classical Philology
CR	Classical Review
CSCA	California Studies in Classical Antiquity
GRBS	Greek, Roman and Byzantine Studies
GROM	Groninger Opmerkingen en Mededelingen
HSPH	Harvard Studies in Classical Philology
JJP	Journal of Juristic Papyrology
JRGZ	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz
JRS	Journal of Roman Studies
KZGR	Kritische Zeitschrift für die Gesamte Rechtswissenschaft
MEFRA	Mélanges de l'École Française de Rome. Antiquité
NC	Numismatic Chronicle
NECJ	New England Classical Journal
PAPhS	Proceedings of the American Philosophical Society
RD	Revue Historique de Droit Français et Étranger
RE	Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft
RFIC	Revista di Filologia e di Istruzione Classica
RIDA	Revue Internationale des Droits de l'Antiquité
RN	Revue Numismatique
QC	Quaderni Catanesi di Studi Classici e Medievali
SDHI	Studia et Documenta Historiae et Iuris
SIFC	Studi Italiani di Filologia Classica

TAPhA	Transactions of the American Philological Association
TvR	Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis
ZGR	Zeitschrift für Geschichtliche Rechtswissenschaft
ZSS	Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung
OVERIGE	
ALD	Algemeen deel van dit proefschrift
art.	artikel
B.	Basilica (H.J. Scheltema & N. van der Wal (ed.), <i>Basilicorum libri LX</i> , Series A en B, 17 delen, Groningen etc.: Wolters; Den Haag: Nijhoff 1955-1988)
BGU	Ägyptische Urkunden aus den Königlichen [later: Staatlichen] Museen zu Berlin, Griechische Urkunden
BZD	Bijzonder deel van dit proefschrift
C.	Codex Justinianus
cap.	<i>caput</i>
CIG	<i>Corpus Inscriptionum Graecarum</i>
CIL	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i>
Coll.	<i>Collatio</i>
C. Th.	Codex Theodosianus
D.	Digesten
e.a.	en anderen/ <i>et alii</i>
ed.	uitgegeven door (editor(s)/ <i>edidit</i>)
e.v.	en volgende
FIRA	<i>Fontes Iuris Romani Antejustiniani</i>
Gai.	Gaius, <i>Institutiones</i>
Gl.	Magna Glossa ('Accursische glosse')
<i>Fer. Dur.</i>	<i>Feriale Duranum</i>
<i>Fr. Dos.</i>	<i>Fragmentum Dositheanum</i>
<i>Fr. Iur. Fisc.</i>	<i>Fragmenta de iure fisci</i>
I.	Instituten
ILAlg	Inscriptions Latines de l'Algérie
<i>I. Eph.</i>	Die Inschriften von Ephesos
IG	<i>Inscriptiones Graecae</i>
IGLSyr	Inscriptions Grecques et Latines de la Syrie
i.h.b.	in het bijzonder
ILS	H. Dessau (ed.), <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , Berlijn: Weidmann 1892-1916.
ILVarosivie	A. Sadurska, <i>Inscriptions latines & monuments funéraires romains au musée national de Varsovie</i> , Warschau: Drukarnia Naukowa 1953.
IRT	J.M. Reynolds & J.B. Ward-Perkins (ed.), <i>The inscriptions of Roman Tripolitania</i> , Rome: British School at Rome 1952.

nr.	nummer
nt.	(voet)noot
o.v.n.	onder verwijzing naar
p.	pagina('s)
P. Col.	Columbia papyri
P. Mich.	Michigan papyri
P. Oxy.	Oxyrhynchus papyri
PIR	<i>Prosopographia Imperii Romani</i>
pr.	<i>principium</i>
PS	<i>Pauli Sententiae</i>
r.	regel(s)
RG	<i>Res Gestae Divi Augusti</i>
RIC	Roman Imperial Coinage
SEG	<i>Supplementum Epigraphicum Graecum</i>
s.v.	<i>sub voce</i> ; onder het woord
tab.	<i>tabula</i>
UE	<i>Ulpiani Epitome</i>
Vat.	<i>Fragmenta Vaticana</i>
Vulg.	Vulgaat (gecontroleerd aan de hand van de editie van De Tortis, opgenomen in M. Viora (ed.), <i>Corpus Glossatorum Juris Civilis</i> , deel 7 (digestum vetus), deel 8 (digestum infortiatum) en deel 9 (digestum novum), Turijn: ex officina Erasmiana 1969).